

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОЦІНКИ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

THE METHODOLOGICAL BASES OF ASSESSMENT AND DIFFERENTIATION THE OF COUNTRY PEOPLE

У статті розкрито методологічні основи оцінки та диференціації якості життя населення; визначено критерії оцінки якості життя сільського населення.

In the article methodological bases of an assessment and differentiation the life quality of country people, the defined are criteria of an assessment of life quality of country people.

Ключові слова: сільські території, рівень розвитку, якість життя населення, державне управління, державна підтримка, диференціація якості життя.

Key words: rural territories, level of development, quality of life of the population, public administration, state support, quality differentiation.

ВСТУП

“Якість життя” — найважливіший компонент способу життя, при цьому він становить велику його частину, куди входять життєві цінності і принципи, суб'єктно-об'єктні відносини, більша частина з яких визначається сутністю соціально-трудових відносин.

Проблема якості життя в різних аспектах висвітлювалася багатьма вченими — економістами, соціологами, психологами тощо. Багато прихильників економічного підходу співвідносять якість життя з системою об'єктивних показників стандарту життя, рівнем доходів, демографічних та екологічних показників. На думку Г. Маркузе, якість життя є не індивідуальним, а соціальним феноменом, оскільки вдосконалення якості життя обумовлено зміною поведінки людини, тобто зміною установок особистості, її самоповаги, ініціативи, підвищення почуття відповідальності, зниження занепокоєння.

Основні теоретичні й методологічні положення, що пов'язані з підтримкою розвитку сільського господарства розглядали такі науковці: О. Дацій, С. Кваша, М. Корецький, П. Макаренко, М. Малік, Л. Мельник, О. Могильний, О. Мороз, П. Каблук та ін.

Що ж стосується людського потенціалу, який тісно пов'язаний з якістю життя, то його в своїх працях розглядали Б. Панков, Д. Шамоян та ін. Вони прагнули виявити механізми розвитку і реалізації людського потенціалу в процесі вдосконалення рівня та якості життя.

Між тим, не можна не відзначити, що недостатня розробка питань, пов'язаних з оцінкою якості життя сільського населення зумовили необхідність обґрунтування системи показників, що дозволяють якісно і кількісно оцінювати реалізацію проектів і програм, спрямованих на забезпечення зайнятості та підвищення доходів сільського населення і в цілому сталий розвиток сільських територій.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Дослідити методологічні основи оцінки та диференціації якості життя населення; визначити критерії оцінки якості життя сільського населення.

РЕЗУЛЬТАТИ

Досліджуючи методологічні аспекти оцінки і диференціації якості життя населення, необхідно розуміти, що поділ суспільства на групи (страти), тобто соціальна стратифікація — це процес, який полягає у формуванні однорідних сукупностей домогосподарств або населення. При цьому кожна зі сформованих сукупностей має особливості не тільки в споживчій поведінці, а й різні трудові мотивації, орієнтації на різні соціально-економічні та духовні цінності, ніж багато в чому обумовлені поведінкові мотиви людини в соціумі.

Треба зазначити, що критерії соціальної стратифікації можуть бути визначені виходячи з диференціації можливостей у різних груп населення мати соціальні вигоди: дохід, майно, споживання, влада, повага, освіта, здоров'я тощо. Різний соціальний статус члена суспільства або домогосподарства як комбінації, з численних критеріїв визначає різні можливості їх доступу до ресурсів і місця в соціальній ієрархії.

При оцінці якості життя застосування принципу поділу суспільства на групи чи класи, що базується на статусі зайнятості конкретного члена суспільства, дає можливість використовувати класифікацію домашніх господарств, що запропонована розробниками системи національних рахунків (СНР ООН 1993) [1, с. 79].

Матриця рахунків для аналізу соціальних процесів дозволяє стратифікувати домашні господарства, виходячи з основного джерела їх доходів. Вимоги детального економічного аналізу можуть бути задоволені застосуванням більш докладної класифікації домашніх господарств, виходячи зі статусу зайнятості та професії голови домашнього господарства (або особи, що забезпечує основну частину доходів домашнього господарства).

Дослідження показало, що при економіко-статистичному дослідженні соціального розшарування необхідно, перш за все, визначитися, яка характеристика повинна бути взята в якості основної класифікаційної ознаки: дохід або споживання. Між людьми існують різного роду нерівності, що пов'язані з особливостями статі, раси, віку, фізичних даних, способу мислення, інтересів окремої людини тощо, тобто зумовлені

природними відмінностями. Ці нерівності доповнюють нерівність соціального становища населення, яке в свою чергу пояснюється різного роду причинами: походженням, освітою, майновим статусом, статусом зайнятості тощо.

В умовах ринкової економіки головним фактором соціальної нерівності, результуючим дію всіх інших, є рівень доходу та вартість майна населення, які мають між собою досить сильний позитивний зв'язок [4, с. 114]. Це підтверджується українськими і зарубіжними дослідженнями добробуту. При цьому цілком очевидно, що в умовах конкурентного розвитку ринків природних ресурсів та землі, матеріальних благ і послуг, капіталу і праці, не грає ролі, з якого джерела отримано дохід.

В економічно розвинених країнах доходи домогосподарства досить сильно диверсифіковані. Тим не менш, існують помітні класові відмінності в джерелах доходів, їх розмірах тощо. Але, незважаючи на це, головним критерієм соціальної диференціації виступає рівень поточного доходу домогосподарства, визначення мотивації споживчої поведінки.

Слід зазначити доцільність підтримки нерівного положення членів суспільства, оскільки саме такий його стан є і може розглядатися як джерело енергії для соціально-економічного прогресу. При цьому необхідно застереження, що як позитив це може розглядатися за умови створення відносно рівних можливостей реалізувати свій потенціал для всіх членів суспільства. Крім цього при всіх позитивних моментах, які дає для розвитку соціальні нерівності, слід пам'ятати про те, що в економічно розвинених країнах висока регулююча роль державних інститутів (податкової системи та системи соціального захисту), покликана стримувати нерівності в доходах населення і перерозподіляти їх для обмеження бідності.

Метою аналізу соціальної структури населення є виділення внутрішньо однорідних груп. Враховуючи те, що в ринковій економіці важливим критерієм соціальної приналежності є майно і поточні доходи, соціальна диференціація населення за рівнем доходів представляє головний напрям досліджень соціальної стратифікації. Це підтверджується дослідженнями доходів протягом більше 100 років [3, с. 53].

Приналежність індивідів до однієї із соціальних груп проявляється у близькому за характером поведінки у сфері праці, що знаходить своє відображення у прийнятті аналогічних рішень, що стосуються змісту роботи, її умов, трудової мобільності, оплати праці, готовності до перенавчання і самовдосконалення, зміни місця роботи і проживання. Оцінюючи роль соціального становища, слід зазначити, що воно впливає на формування потреб соціальних страт та можливості їх задоволення. Вплив соціальної приналежності проявляється, зокрема, в різному ставленні представників соціальних груп до тих чи інших видів професійної діяльності, умовами та змістом праці, а для сільських територій — це готовність участі у розвитку території, підприємницької діяльності тощо.

Дослідження дозволило визначити, що основою соціальної диференціації є соціально-економічна неоднорідність диференційованої праці, яка обумовлена професійним, техніко-технологічним розподілом праці, галузевими та кваліфікаційними відмінностями, рівнем освіти, походженням, рівнем доходу тощо.

У соціальних системах людина представляє собою найменшу одиницю суспільства, соціальний елемент, з яких складаються класи, соціальні верстви і прошарки, групи, домогосподарства, родини. Найважливішими характеристиками населення є демографічні, соціальні, етичні, економічні та інші. Структурний зв'язок поширює свій вплив на всю сукупність, змушує елементи зливатися в більші групи, класи, конгломерації, якісно відрізнятися між собою.

Соціальна стратифікація — явище надзвичайно складне, тому домогосподарства відрізняються один від одного

по великому числу ознак. Найбільш прийнятним способом формування типологічних груп у даному випадку є той, коли страти формуються на основі близькості об'єктів одночасно по великому числу ознак (багатовимірною класифікація) [8, с. 290].

Багатовимірною класифікацією одиниць спостереження проводиться не послідовно за окремими ознаками, а одночасно по великому числу ознак. Основна перевага методів багатовимірної класифікації полягає в тому, що вони дозволяють з тим або іншим ступенем при приближенні виділити реально існуючі в просторі ознаки скупчення об'єктів.

Існує декілька підходів до аналізу та оцінки ступеня однорідності досліджуваної сукупності. Однак, незважаючи на відмінність поглядів на цю проблему, більшість дослідників згодні, що економічна сукупність має структуру, і ця обставина має враховуватися в різних сферах статистичного аналізу. Для виділення однорідних сукупностей достатньо невеликої кількості ознак, що носять якісний характер.

Це пов'язано з тим, що типологія базується на обмеженому числі вихідних ознак, що характеризують загальні властивості досліджуваного об'єкта. Треба сказати, що в соціально-економічних дослідженнях, а також при розробці стратегії стабільного життєзабезпечення сільського населення застосування методів типологізації має високу ефективність. Результатом аналізу в даному випадку є типологічна модель явища (в нашому випадку розподіл сільського населення за якісними ступенями добробуту), завдяки яким виділяються типи досліджуваних об'єктів за кількісним і за атрибутивними ознаками.

При цьому не можна не відзначити, що розподіл загальної сукупності досліджуваних домогосподарств на окремі типи (підсукупності) об'єктивно обумовлено рядом причин. Одна з таких причин — нерівномірність розвитку окремих одиниць сукупності. Ціноутворюючими факторами виступають: розмір домогосподарства, його структура, матеріальне становище, майно, географічне положення тощо.

Сектор домашніх господарств у сільській економіці можна представити як структуровану популяцію, поведінка якої як єдиного цілого і її окремих частин визначається макроекономічною ситуацією, участю регіону у реалізації пріоритетних національних проектів і програм, спрямованих на соціальне облаштування села, а також доходами і потребами елементів її складових. При цьому дія цих факторів на сільське співтовариство в цілому і на його частини носить диференційований характер [4, с. 115]. При розгляді питань оцінки якості життя сільського населення необхідно враховувати, що в основі статистики соціального розшарування лежить побудова статистичних рядів розподілу домогосподарств (населення) за рівнем доходів, які представляють собою ранжирування в залежності від рівня доходів.

Виділення однорідних сукупностей домогосподарств за різними критеріями (розмір і тип домогосподарства, рівні доходів і споживання тощо) є основним завданням, яке вирішують при аналізі соціального розшарування. Як правило, ступінь соціальної диференціації населення визначається як різниця в показниках доходів в розрахунку на одного члена домогосподарства або на домогосподарство в цілому між одиницями статистичного спостереження, згрупованими в соціальні страти. Оцінки диференціації домогосподарств за душевим доходом важлива у зв'язку з тим, що загальні потреби домогосподарств природно зростають зі збільшенням їх розміру, але їх зростання непропорційне через відносну економію, що є результатом спільного споживання, особливо по товарах тривалого користування і житла [1, с. 97].

Розподіл домогосподарств (населення) за середнім розміром доходу є головною характеристикою диференціації населення за рівнем матеріального добробуту. Воно дозволяє розраховувати доцільний і квінтільний інтервал, інтервал із заданими межами рівнів доходу і чисельності

населення і домогосподарств у них.

Дослідження показало, що соціальну диференціацію вимірюють не тільки через оцінки кількості домогосподарств (населення) в групах з різним рівнем доходів. Оцінюються інші параметри домогосподарства (населення) з різним рівнем матеріального добробуту: тип і розмір домогосподарства, характеристики його членів (стать, вік, зайнятість), структура і обсяг доходів та видатків, рівень споживання продуктів харчування тощо.

Як показники нерівності доходів дослідники використовують весь спектр показників варіації, що застосовуються математичною статистикою, такі як коефіцієнт варіації, середнє квадратичне відхилення, децильний і квінтильний коефіцієнти, коефіцієнт фондів тощо.

Превалювання того чи іншого джерела доходів у бюджеті домогосподарства означає певний його соціальний статус або місце в соціальній ієрархії (сім'я підприємців, фермерів, найманих працівників, пенсіонерів тощо).

Дослідження показують, що рівень доходу, що пов'язаний з розміром родини через склад населення за джерелами засобів існування, в якому знаходять відображення число дітей, число дорослих утриманців сім'ї, пенсіонерів, які проживають у сім'ях і окремо. В якості чинників соціальної диференціації має сенс виокремлювати: вік домогосподарства, демографічне навантаження на працездатне населення; економічне навантаження незайнятого населення на зайняте, статус зайнятості членів домогосподарства, джерела засобів існування.

При аналізі чинників соціального розшарування слід враховувати тенденції шлюбно-сімейних відносин, оскільки основа більшості домогосподарств — це сім'я. Очевидним є те, що ці тенденції характеризуються поліпшенням соціально-економічних умов життя населення (в тривалій перспективі) для зростання народжуваності і прагненням контролювати народжуваність.

Склад домогосподарств за статтю та віком відіграє важливу роль у формуванні обсягу і структури особистого споживання і в розподілі домогосподарств за рівнем душевого доходу, оскільки в показниках складу домогосподарств за статтю та віком виявляються і економічна активність їхніх членів, і джерела доходів і потреби [6, с. 11].

Вплив соціальної приналежності проявляється у різноманітному ставленні представників соціальних груп до тих чи інших видів діяльності, умов та особливостей праці. Ще А. Сміт [7, с. 370] виділив в якості однією з головних причин соціальних нерівностей “нерівності, що обумовлюються характером занять”. Одним з факторів соціального розшарування виступає інфляція, адже вважається, що інфляція підсилює зuboжіння населення через інфляційний податок на заробітну плату чи допомогу, оскільки виплати не індексуються в міру зростання цін. Також прискореному розшаруванню суспільства сприяє подорожчання мінімального споживчого кошика, що випереджає загальне зростання цін, що негативно позначається на матеріальному становищі найбільш бідних родин.

Ще А. Пігу [5, с. 215] наводив приклади систем ціноутворення, орієнтованих на диференціацію споживачів в залежності від рівня їхнього доходу. Зміна соціального складу населення країни в цілому, в тому числі і на сільських територіях, носить яскраво виражений стихійний характер перерозподілу домогосподарств між соціальними шарами. Яскравим індикатором цього є найсильніша поляризація українського суспільства по доходах.

Якщо порівняти динаміку коефіцієнта Джині по американським і українським родинам, то побачимо, що той шлях соціально-економічного розшарування, який пройшло населення США за 20 років, населення України пододало за 5—6 останніх років.

Це знову ж підтверджує необхідність і стратегічну

значимість державного регулювання цих процесів через реалізацію комплексу системних заходів, спрямованих на забезпечення зайнятості та підвищення доходів сільського населення (особливо на сільських територіях). Крім того, треба зазначити, що факторам, які повинні стримувати соціальну нерівність, є державні заходи по оподаткуванню та соціальній політиці.

Соціальну диференціацію необхідно, на нашу думку, вважати внутрішнім імпульсом суспільства до саморозвитку. При переході з одного соціального шара в інший “повною мірою проявляється вплив соціального зразка як сукупності статусного, дохідного, споживчого і поведінкового стандарту, який стимулює економічну активність”. Вона є першорядною складовою “соціального іміджу” рівня доходів. Перехід одного споживчого рівня в інший стимулює домогосподарство на регулювання витрат, пошук доходів тощо. “Випереджаючі” групи домогосподарств (високоприбуткові верстви) виконують у даному випадку функцію соціального зразка для всього суспільства. Треба зазначити, що в США поширена думка, що прагнення до рівності в розподілі доходів підірве американську економічну систему і призведе її до загибелі. Ось чому диференціація в доходах домогосподарств підтримується “свідомо”. Але в той же час податкова система і трансфертні виплати суттєво зменшують ступінь нерівності в доходах, і головну роль в цьому відіграють трансфертні платежі (приблизно 80%). Ці платежі становлять приблизно 75% доходів малозабезпечених сімей і є найбільш важливим засобом боротьби з бідністю. Слід зазначити, що не можна не враховувати те, що рівень матеріальної забезпеченості домогосподарств у значній мірі залежить від співвідношення числа працюючих і непрацюючих членів сім'ї, тобто від показників зайнятості та “демографічного навантаження”, під яким розуміється число утриманців, що припадають в середньому на одного працюючого. Як правило, в малозабезпечених домогосподарствах спостерігається найнижча зайнятість і найвища демографічне навантаження.

Результати дослідження показують, що диференціація населення за рівнем грошових доходів складається переважно під впливом двох чинників — диференціації оплати праці та інших первинних доходів і відмінностей “утриманського” навантаження на отримувачів доходів. При цьому диференціацію оплати праці і диференціацію доходів домогосподарств слід оцінювати з різних позицій. У першому випадку економічна нерівність відповідає принципам соціальної справедливості і є умовою прогресу, а нерівність в доходах обумовлена обставинами, що знаходяться за межами сфери праці й відносяться до характеристики соціального капіталу.

На сьогоднішній день в умовах сильної диференціації соціально-економічного розвитку сільських територій по регіонах можна стверджувати, що прямий вплив на диференціацію доходів сільського населення здійснюють в основному грошові виплати (пенсії, стипендії) і пільги, що призначені тільки для малозабезпечених.

Проведене нами дослідження показує, що розглядаючи джерела диференціації доходів населення, слід зупинитися на особливості формування доходів сільських сімей. На відміну від городян, доходи яких формуються в основному за рахунок оплати праці, в сільських сім'ях в якості головних джерел доходів виступають два їх види: дохід у вигляді оплати праці і дохід від особистого підсобного сільського господарства.

У сільського населення доходи від особистого сільського господарства відіграють істотну роль в бюджеті сім'ї і як грошові доходи, і як ресурси для власного споживання, і як ресурси для сільськогосподарського виробництва. При цьому в сукупних доходах та споживанні домогосподарств, що проживають в місті, значення безкоштовних і пільгових послуг галузей значно вище, ніж у сільських домогосподар-

Таблиця 1. Система показників оцінки якості життя населення

Критерії оцінки 1	Показники якості життя 2
Рівень матеріального забезпечення	Структура доходів домогосподарства на місяць. Структура наявних ресурсів домогосподарств. Структура витрат на кінцеве споживання в середньому на одного члена домогосподарства на місяць. Частка населення з грошовим доходом нижче прожиткового мінімуму. Розширення населення за рівнем доходів. Співвідношення споживання основних продуктів харчування з медичними нормами. Темп росту середньомісячної заробітної плати. Порівняння середньомісячної заробітної плати працівників АПК та інших галузей економіки. Рівень заборгованості по заробітній платі. Рівень безробіття. Частка безробітних, які зареєстровані в службі зайнятості.
Рівень житлово-комунального та культурного обслуговування	Середньорічне введення об'єктів соціальної сфери та інженерної інфраструктури. Введення житла за формами власності. Забезпеченість загальною житловою площею в середньому на одного члена домогосподарства. Відношення ціни житла із середньодушовими доходами населення. Частка обладнаного житлового фонду. Питома вага зношеного та аварійного житлового фонду. Частка населених пунктів, забезпечених питною водою належної якості. Частка газифікованих населених пунктів. Забезпеченість доступу населення до дозвільної та спортивної сфери. Питома вага населення, яке систематично користується послугами установи культури і мистецтва. Питома вага населення, яке систематично займається фізичною культурою і спортом.
Рівень соціальної захищеності	Структура населення за статтю та віком. Питома вага населення, що одержує соціальну допомогу і виплати. Чисельність безробітних та рівень їх соціального захисту. Ставлення середнього розміру пенсій до рівня прожиткового мінімуму.
Рівень освіти	Структура зайнятого населення за рівнем освіти. Забезпеченість дипломованими фахівцями по галузях економіки. Питома вага фахівців, що пройшли підготовку за денною формою навчання. Темпи зростання чисельності фахівців, підготовлених за денною формою навчання. Частка випускників аграрних ВНЗ, які працевлаштувалися на підприємствах АПК. Забезпеченість сільськогосподарських підприємств кваліфікованими спеціалістами.
Рівень особистої безпеки	Рівень криміногенності. Кількість скоєних правопорушень на 100 жителів. Відсоток розкриття скоєних злочинів. Забезпеченість органів правопорядку кваліфікованими фахівцями.
Рівень екологічної безпеки	Рівень викидів і скидів у навколишнє середовище. Рівень забруднення водних джерел. Рівень забруднення ґрунту. Частка населення, що проживає в радіаційно-небезпечній зоні. Питома вага організацій, обладнаних очисними спорудами.

ствах через більш розвинену соціальну інфраструктуру [4, с. 113].

Важливо відзначити, що недостатня розробка питань, що пов'язані з оцінкою якості життя сільського населення зумовили необхідність обґрунтування системи показників, що дозволяють якісно і кількісно оцінювати реалізацію проектів і програм, спрямованих на сталий розвиток сільських територій, сільського населення.

Оцінюючи результати реалізації державної політики розвитку сільських територій, що спрямовані, в першу чергу, на підвищення ефективності системи життєзабезпечення сільського населення, оцінку якості життя слід проводити за критеріями, що наведені в табл. 1.

При цьому, на нашу думку, першорядну роль в оцінці якості життя займає рівень реалізації трудового потенціалу, що дозволяє прогнозувати зміну показників доходу і зайнятості сільського населення.

ВИСНОВКИ

Вивчення різноманітних методик, індикаторів, систем показників, що дозволяють оцінювати диференціацію якості життя населення показало, що найбільш складним є оцінка розподілу сільського населення за якісними ознаками добробуту. Дослідження підтвердило припущення про те, що в ринковій економіці головним чинником соціальної нерівності є рівень доходу населення і вартість майна.

Література:

- Біттер О.А. Ефективність сільськогосподарського виробництва і рівень життя сільського населення / О.А. Біттер, П.С. Березівський, В.С. Мельник. — Львів: ЛДАУ, 1997. — 188 с.
 - Бородіна О. Проблеми розвитку сільських територій України: проблеми становлення / О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. — 2009. — № 4 (567). — С. 74—85.
 - Малік М.Й. До питання сталого розвитку сільських територій / М.Й. Малік // Економіка АПК: міжнародний науково-виробничий журнал. — 2008. — № 5. — С. 51—55.
 - Махсма М.Б. Рівень життя сільського населення // Економіка АПК. — 2002. — № 3. — С. 112—117.
 - Мочерний С.В. Економічна теорія: [посібник] / С.В. Мочерний. — К.: Академія, 2001. — 565 с.
 - Онищенко О. Сільський розвиток: основи методології та організації / О. Онищенко, В. Юрчишин // Економіка України. — 2006. — № 10. — С. 4—13.
 - Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. — М.: Соцэкгиз, 1962. — 684 с.
 - Соціальна інфраструктура села: [навч. посіб.] / За ред. П.Т. Саблука, М.К. Орлатого. — К.: ІАЕ УААН, 2002. — 456 с.
- Стаття надійшла до редакції 25.12.2012 р.